ARTYKUŁY RECENZYJNE

Beata Bochorodycz

NOWATORSKIE PODEJŚCIE DO HISTORII JAPONII

Conrad Totman, *Historia Japonii*, tłum. Justyn Hunia, Seria Ex Oriente, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, ss. 894.

Tłumaczenie drugiego wydania *Historii Japonii*¹, pióra Conrada Totmana, amerykańskiego historyka z Uniwersytetu Yale, zasługuje na uwagę z kilku względów. Po pierwsze, od czasów publikacji dwóch klasycznych już pozycji – tłumaczenia *Japonii* Amerykanina Johna W. Halla w 1979 r. oraz *Historii Japonii* wybitnej polskiej badaczki Jolanty Tubielewicz w 1984 r. – nie pojawiła się w Polsce żadna praca tak przekrojowo ukazująca historię archipelagu japońskiego od czasów prehistorycznych po współczesne. I o ile „współczesne” w ujęciu obu wcześniej wymienionych autorów to lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte – czyli „zamierzchła przeszłość” dla większości dzisiejszych czytelników – o tyle Totman kończy swoją opowieść na początku XXI w.

Po drugie, książka zwraca również uwagę swą objętością. Prawie siedemset pięćdziesiąt stron samego tekstu dostarcza wielu szczegółów i informacji. Praca zawiera liczne mapy, tabele, ilustracje, grafy itp., choć nie przy wszystkich umieszczono adnotacje wyjaśniające przedział czasowy, do którego się odnoszą. I tak na przykład na stronie XXXI znajduje się mapa nr 5 podpisana „Japonia – mapa ogólna”. Dodatkowo pojawiają się na niej jednocześnie nazwy z okresu Tokugawa (np. Tosa, zamienione na prefekturę Kōchi w 1871 r.), jak również z okresu Meiji (np. miasto Fukuoka utworzone w 1889 r., powstałe z przyłączenia małej osady o tej samej nazwie do silnego ośrodka kupieckiego, jakim było miasto Hakata).

¹ Conrad Totman, *A History of Japan* (Blackwell History of the World), 2nd ed., Blackwell Publ., Malden, MA 2005 – Redakcja.

Po trzecie, bardzo przejrzysty jest układ pracy, którą podzielono na cztery części: początki (I), epoki rolnictwa rozproszonego (II) i intensywnego (III) oraz industrializmu (IV), w których wyróżniono ponadto fazy wzrostu i zastoju. Każdą część poprzedza wprowadzenie nakreślające główne trendy i przemiany danego okresu oraz krótka tablica chronologiczna z najważniejszymi wydarzeniami. Te cztery części zostały ujęte w dwudziestu rozdziałach (szczegółowo omówionych poniżej), z których każdy zawiera także informacje o istotnych zagadnieniach omawianego okresu ujęte w ramkę oraz streszczenie. Wszystkie te rozwiązania redakcyjne w dużym stopniu pomagają w lekturze, pozwalając na osadzanie poszczególnych faktów w szerszym kontekście, jak również są wygodne przy powtórce materiału, co niewątpliwie stanowić może dużą zaletę dla studentów w przypadku wykorzystania tej książki jako podręcznika.

Po czwarte, interesująca jest perspektywa teoretyczna zastosowana przez Totmana, którą on sam określa mianem „ekologicznej”. Polega ona na umiejscowieniu Japonii w szerszej perspektywie globalnych procesów formowania się i rozwoju antropocentrycznych wspólnot biologicznych oraz związanej z tym rosnącej presji na środowisko przyrodnicze. Presja ta przejawiała się między innymi nadwyrężeniem wydajności biomasy lądów i oceanów, niedoborem zasobów naturalnych oraz związaną z tym działalnością grup i społeczeństw ludzkich rywalizujących między sobą o te zasoby. Z tej perspektywy – według Totmana – historia Japonii, która posiada wyraźnie określone granice morskie, doskonale egzemplifikuje ewolucję ludzkości w obrębie określonego biomu od społeczeństwa zbieracko-łowieckiego do rolniczego, a następnie do industrialnego. W kontekście tak określonego podejścia, Totman przedstawia proces historyczny w kategoriach oddziałujących na siebie i synergicznych trzech aspektów działalności ludzkiej, takich jak produkcja materialna, dystrybucja (organizacja i procesy społeczne, gospodarcze i polityczne) oraz przedstawiania, czyli wytwory sztuki, literatury i idei. Zarówno w Polsce, jak i szerzej na świecie w dziedzinie badań japonistycznych, jest to z pewnością nowatorskie podejście do historii Japonii.

Ekologiczne ujęcie dziejów przyczyniło się do podziału książki na wymienione powyżej cztery części, nawiązujące do głównych zmian zachodzących w relacji człowieka ze środowiskiem naturalnym. Dla osób przyzwyczajonych do chronologicznego opisu historii Japonii według standardowo przyjętych okresów (np. Heian, Kamakura, Muromachi itd.) nowy system periodyzacji historycznej może wydać się zaskakujący. Dla jasności Totman zamieszcza tabelę porządkującą historię Japonii (s. 7), w której przyjętym przez niego podziałom czasowym przypisuje stosowane zwyczajowo nazwy okresów historycznych.

Cztery wyróżnione przez Totmana przedziały czasowe to wspomniane powyżej okresy: zbieracko-łowiecki (początki), rolnictwa rozproszonego, rolnictwa in-

tensywnego oraz industrializmu. Ze względu na dostępność świadectw archeologicznych, jak również tempo przemian i liczbę wydarzeń o szerszym znaczeniu, najwięcej miejsca poświęcone jest przeszłości najnowszej. Część pierwsza opisuje okres słabo udokumentowanej paleolitycznej kultury zbieraczy-łowców, poprzez kulturę *jōmon*, zwaną tak od wytwarzanej wówczas ceramiki, do czasów powstania porządku agrarnego kultury *yayoi* ok. 400 lat p.n.e., który stopniowo rozprzestrzenił się z Kyūshū w kierunku północno-zachodnim na cały obszar archipelagu. Wychodząc z założenia, że geografia warunkuje sposób produkcji, dystrybucji oraz kulturę symboliczną, jak również, że jej funkcja w dużej mierze polega na symbolizowaniu ludzkiej historii, Totman poświęca w tej części stosunkowo dużo miejsca opisowi geografii współczesnej Japonii, jak również jej przeszłości geologicznej, zmianom klimatycznym oraz zmianom fauny i flory, jakie zaszły od czasów pojawienia się człowieka na wyspach 130 tysięcy lat temu aż do współczesności. Dzięki takiemu umiejscowieniu w czasoprzestrzeni, łatwiej zrozumieć przyczynę powstania, rozwoju i istnienia największych skupisk społeczności ludzkich na obszarach od północnej części Kyūshū, poprzez wybrzeże Morza Wewnętrznego Seto po równiny Kinai, Nobi i Kantō, gdzie znajduje się obecna stolica Tokio.

Część druga poświęcona jest społeczeństwu epoki rolnictwa rozproszonego, która trwała od ok. 400 r. p.n.e. do ok. 1250 r. n.e., co pokrywa się z klasycznymi okresami *yayoi*, *kōfun*, Nara, Heian, aż po wczesny okres *shōgunatu* Kamakura. Okres ten charakteryzował się – jak wskazuje sam tytuł – dominacją rozproszonych układów osadniczych i niskiej gęstości zaludnienia. Jest to również okres ustanowienia ok. VII–VIII w. pierwszego scentralizowanego i stabilnego porządku politycznego opartego na prawie stanowionym, który znany jest jako *ritsuryō seido* czyli „system prawa karnego i cywilno-administracyjnego”. Ośrodek władzy, który podporządkował sobie lokalne organizmy polityczne, znajdował się na równinie Kinai i obejmował obszar pomiędzy Kyūshū a równiną Kantō. Na całość rozwoju Wysp Japońskich w zakresie organizacji politycznej i społecznej, wojskowości i technologii ogromny wpływ miały Chiny, co szczególnie daje się zauważyć od VI w., kiedy to sprowadzono stamtąd buddyzm, a następnie pismo (ok. VII/VIII w.). To właśnie buddyzm stał się jednym z najważniejszych narzędzi, które pozwoliły na rozszerzenie zasięgu oddziaływania tego pierwszego scentralizowanego ośrodka państwowego oraz legitymizację władzy. Temu drugiemu celowi posłużyło również rozpoczęcie spisywania kronik *Kojiki* (Księga dawnych wydarzeń) oraz *Nihon shoki* (Kronika japońska, 720), które stworzyły oficjalną wersję genezy, rozwoju oraz charakteru instytucji cesarza, zwanego odtąd w Japonii *tennō*. Wraz ze stabilizacją władzy wykształciła się nieliczna i uprzywilejowana elita dworska, która rozwinęła wysoką kulturę artystyczną i literacką o randze światowej. Podejście ekologiczne pozwala Totmanowi na ciekawe ujęcie m.in.

problematyki prastarej tradycji posiadania wielu stolic i przenośnego dworu, która zostaje zakończona ok. VIII w. ze względu na ograniczenia środowiskowe, w tym wypadku głównie wyczerpanie zasobów leśnych w rejonie Kinai oraz liczne pożary, które nadszarpnęły zasoby finansowe władców.

Trzecia część przedstawia rozwój społeczeństwa rolnictwa intensywnego w latach 1250–1890, czyli klasycznie ujmowane okresy późnej Kamakury, Muromachi, Azuchi-Momoyama, Tokugawa (inaczej Edo) aż do późnego Meiji. Totman podzielił ten okres na dwa główne podokresy opisane w sześciu rozdziałach: stulecia zamętu (1250–1550) oraz okresu systemu *bakuhan*, czyli systemu władzy wojskowych przywódców zwanych *shōgunami* z rodu Tokugawa (*bakufu*) oraz księstw feudalnych (*han*) trwający od 1550 do 1868 roku. Dodatkowo paradygmat wzrostu i zastoju pozwolił Totmanowi wyróżnić fazy wzrostu (1590–1700), zastoju i rozkładu (1700–1850) oraz kryzysu i reorientacji (1800–1890). Zgodnie z ekologicznym ujęciem Totman wyjaśnia, że prowadzona na wyspach przez człowieka działalność doprowadziła w XI w. do eksploatacji zasobów naturalnych na równinie Kinai, stając się zarzewiem konfliktów w grupie osób czerpiących dochody z użytkowania ziemi, do której należała arystokracja dworska *kuge* i wysokie statusem rody samurajskie *buke*, a której liczebność powiększała się szybciej niż grupa producentów. W omawianym okresie to właśnie *buke* zdobywają zdecydowaną przewagę, tocząc następnie między sobą wojny o supremację do końca XVI w., kiedy to najzdolniejsi z nich – Oda Nobunaga, Toyotomi Hideyoshi oraz Tokugawa Ieyasu – doprowadzają do ponownej konsolidacji politycznej kraju. Długotrwały konflikt, zwany w historiografii japońskiej okresem „kraju w wojnie” (*sengoku*), najczęściej datowany na lata 1467–1567, obalił niemal wszystkie pozostałości dawnych systemów kontroli politycznej, takie jak porządek *ritsuryō* czy rządy „możnych domów”, czyli *kemmon*. W jego miejsce Ieyasu, który wyszedł zwycięsko z tej rywalizacji, ustanowił wspomniany system *bakuhan*, w którym za pomocą szeregu przepisów i uregulowań w zakresie handlu i funkcjonowania grup społecznych, władania ziemią, posiadania broni oraz praw pobytu i zatrudniania poddał kontroli zarówno panów wasalnych (*daimyō*), jak również szerokie masy społeczne. O skuteczności ustanowionego porządku politycznego świadczy fakt, że przetrwał on przez następne ćwierćwiecze, doprowadzając do wytworzenia się wspólnej kultury politycznej, na bazie której stworzone zostało w kolejnym okresie państwo narodowe.

Czwarta część to historia najnowsza, epoka industrializmu, inaczej określana przez autora okresem użytkowania organizmów obumarłych, trwająca od lat 90. XIX w. do początku XXI w., czyli późniejszy okres Meiji, Taishō, Shōwa i obecny Heisei (od 1989). Totman zauważa, że industrializacja w Japonii postrzegana jest najczęściej w kategoriach „westernizacji” i „modernizacji”, które to koncepcje –

uznając ich redukcjonistyczny charakter – autor wykorzystuje do przedstawienia toczącego się na wyspach od okresu Meiji dyskursu na temat zachodzących tam zmian. Badacz podzielił ten przedział czasowy na trzy podokresy ujęte w ośmiu rozdziałach: bezpośrednich rządów cesarskich (1890–1914), okresu „katastrofy” (1914–1945) oraz epoki gospodarki rynkowej (1945–1990). Są to zatem – początkowo – lata gwałtownego uprzemysłowienia, czyli pierwszego „cudu gospodarczego” Japonii oraz tworzenia nowoczesnego państwa narodowego, zakończone jej spektakularnymi zwycięstwami militarnymi nad Chinami (1895), a następnie nad Rosją (1905). Jest to również okres, w którym Japonia po szybkich podbojach w Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej ponosi ostatecznie miażdżącą klęskę, która zmusza ją do całkowitej reorganizacji zarówno systemu społecznego, jak również politycznego i gospodarczego. W wyniku tych działań i sprzyjających czynników zewnętrznych dochodzi do „drugiego cudu gospodarczego”, który przekształca Japonię w drugą potęgę gospodarczą świata. Spowolnienie tego długiego okresu wzrostu zapoczątkowanego w okresie Meiji przynosi dopiero ostatnia dekada lat 90. XX w., choć autor – co pozostaje dyskusyjne – nie dostrzega w nim jeszcze znamion początku okresu застоju.

Jako cezurę oddzielającą epoki rolniczą od industrialnej Totman przyjmuje 1890 rok, mimo że najczęściej spotyka się datę 1868, czyli początek Meiji. Wyjaśnia tu, że w szerszej perspektywie ujęcia ekologicznego, czyli w tym wypadku stosowania paliw kopalnych w celu produkowania i eksploataowania urządzeń przemysłowych, jak również uczestnictwa Japonii w globalizującym się porządku społeczeństw przemysłowych, to właśnie w ostatniej dekadzie XIX w. Japonia zaczęła przejawiać cechy społeczeństwa industrialnego: zaczęła być uzależniona od zewnętrznych źródeł surowców (metali, surowej bawełny, żywności itp.). A jest to właśnie najbardziej istotny element epoki industrializmu według Totmana, czyli przejścia od antropocentrycznej wspólnoty użytkującej środowisko przyrodnicze na zajmowanym przez siebie terytorium do społeczeństwa, którego elementarne funkcjonowanie uzależnione jest od zasobów występujących w znacznym rozproszeniu, a ostatecznie od globalnej bazy zasobów. I o ile pozyskiwanie zasobów naturalnych w pierwszym okresie industrializacji Japonii, czyli do 1945 roku, odbywało się głównie drogą podbojów terytorialnych, o tyle po przegranej wojnie na Pacyfiku zaczęto opierać się przede wszystkim na handlu i wymianie międzynarodowej. W części tej nie do końca jasne jest znaczenie określenia „okres bezpośrednich rządów cesarskich”, choć sam autor w tekście jednoznacznie stwierdza, że był to czas władzy tzw. oligarchów Meiji (*genrō*), czyli osób wywodzących się z księstw feudalnych Satsumy i Chōshū, które doprowadziły do upadku *shōgunatu* Tokugawów. Ponadto, dziwi również stosowanie określenia „restauracja Meiji” za-

miast bardziej adekwatnego do japońskiego terminu *Meiji ishin* – odnowy Meiji, który ostatnio jest szeroko stosowany w opracowaniach japonistycznych.

Na zakończenie należałoby odnotować, że w omawianej pracy zastanawia niewielka liczba japońskich źródeł bibliograficznych, co zaskakuje tym bardziej, że trudno posądzić autora, znanego badacza okresu Edo, o nieznajomość języka. Większość wykorzystanych przez niego prac to dzieła anglojęzyczne, co wydaje się być największym mankamentem tej książki. Niemniej jednak nowatorskie podejście Totmana do historii Japonii w ujęciu ekologicznym, tj. z punktu widzenia „współdzielenia ludzkiej kondycji” również przez społeczeństwo mieszkańców archipelagu japońskiego, stanowi nowy i ważny wkład do debaty nad jego wyjątkowością czy nawet ogólniej, do debaty nad paradygmatem „wyjątkowości” określonych społeczeństw.